

Polskie i angielskie paremie o szczęściu

Polish and English paremies about happiness, luck and fortune

Magdalena JASZCZEWSKA¹

Uniwersytet Gdański (Polska)

Marta NOIŃSKA²

Uniwersytet Gdański (Polska)

Streszczenie

Celem artykułu jest analiza lingwokulturologiczna polskich i angielskich przysłów odnoszących się do pojęcia *szczęście* (ang. *happiness, luck, fortune*). Autorki opisują współzależność pojęć *szczęście, los* i *fortuna* w kulturze europejskiej oraz porównują ich conceptualizację w języku polskim i angielskim. W analizowanym materiale paremiologicznym występuje wiele przysłów o podobnym lub nawet identycznym znaczeniu w obu językach, co można tłumaczyć uniwersalnością paremii i wspólnym dziedzictwem kulturowym, m.in. szczęście zwykle opisywane jest jako zmienne, ulotne i nieprzewidywalne; często występuje personifikacja fortuny. Można również zaobserwować pewne różnice, związane z odmienną mentalnością oraz tradycjami ludowymi. Ponadto przesady ludowe odzwierciedlone w analizowanym materiale są specyficzne dla danego kraju.

Słowa kluczowe: paremie polskie, paremie angielskie, przysłowie, szczęście

Abstract

The purpose of this article is to compare Polish and English proverbs referring to the concepts of *happiness, luck* and *fortune* (corresponding to one Polish polysemous lexeme *szczęście*). The authors describe the interdependence of the concepts in question in European culture and compare their linguistic expression in Polish and English. In the analyzed paremiological material there are numerous proverbs with similar or even identical meaning in both languages, which can be explained by the universal nature of paremies and common cultural heritage, e.g., happiness and luck are usually described as changeable, fleeting and unpredictable; fortune is often personified. Some discrepancies can also be observed, which can be accounted for by different mentality and various folk traditions. Moreover, folk superstitions reflected in the analyzed material are nation specific.

Keywords: Polish paremies, English paremies, proverb, happiness, luck, fortune

¹ Uniwersytet Gdański, Instytut Rusycystyki i Studiów Wschodnich

 <https://orcid.org/0000-0002-4234-0295>

 magdalena.jaszczewska@ug.edu.pl

² Uniwersytet Gdański, Instytut Rusycystyki i Studiów Wschodnich

 <https://orcid.org/0000-0002-1245-6633>

 marta.noinska@ug.edu.pl

1. Wprowadzenie

Już od zarania dziejów ludzie zastanawiali się nad istotą szczęścia bądź próbowali określić źródła swojego błogostanu, radości (por. Kanasz, 2015). Rozważania te znalazły swój wyraz nie tylko w dyskusjach m.in. filozofów starożytnych, w Biblii czy w dziełach literatury światowej, lecz także w zasobie leksykalnym i paremiologicznym poszczególnych języków.

Powiedzenia i przysłowia, zarówno te o proveniencji ludowej, jak i książkowej, odzwierciedlają mentalność przedstawicieli poszczególnych epok. Badanie paremii³, zarejestrowanych obecnie przez źródła leksykograficzne, pozwala na rekonstrukcję utrwalonego w nich językowego obrazu świata. Celem niniejszego artykułu jest porównawcza analiza lingwokulturologiczna polskich i angielskich przysłów odnoszących się do szczęścia.

Materiał został wyekscerpowany z najobszerniejszych słowników polskich i angielskich paremii – *Nowej księgi przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich* (Krzyżanowski, 1972) oraz *The Oxford Dictionary of English Proverbs* (Smith, 1935, revised Wilson, 1970), a także nowszych zbiorów *The Oxford Dictionary of Proverbs* (Simpson, Speake, 2008) oraz *Mądrej głowie dość... przysłowie* (Berner, 1992) i *Księgi przysłów* (Herman, Syjud, 2002). Pomocniczo przy tworzeniu korpusu paremii wykorzystano *Słownik przysłów angielskich* Czesława Pająka (2006)⁴.

W badaniu uwzględnione zostały:

- 1) powiedzenia i przysłowia z komponentami *szczęście, szczęśliwy, fortuna i szczęścić się* oraz ich angielskimi odpowiednikami *happiness, hap, luck, fortune, happy, lucky, fortunate*⁵
- 2) paremie, które zostały tematycznie zaklasyfikowane pod nagłówkiem *szczęście, happiness, luck* w ww. słownikach.

W sumie przeanalizowano 210 przysłów i powiedzeń polskich oraz 85 angielskich⁶. Zarówno w polskim, jak i angielskim materiale znajdują się paremie rodzime, jak i pochodzące z innych języków, głównie z łaciny.

³ Termin *paremia* w niniejszym artykule obejmuje powiedzenia i przysłowia.

⁴ W słowniku znajdują się paremie z różnych krajów anglojęzycznych bez informacji, gdzie dokładnie zostały one zarejestrowane, więc do korpusu zostały włączone jedynie te, które są poświadczone w ww. zbiorach.

⁵ W języku polskim leksemy *szczęście* oraz *szczęśliwy* są polisemiczne i odnoszą się do pojęć, które w języku angielskim określane są przez różne leksemy.

⁶ Dysproporcja wynika z objętości dostępnych słowników – *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich* liczy 3 tomy zawierające paremie (t. 1 – 884 s., t. 2 – 1170 s., t. 3 – 996 s.), natomiast najobszerniejszy słownik przysłów angielskich jest jednotomowy (950 s.). Pozostałe

2. Pojęcie szczęścia w kulturze europejskiej

Na kształtowanie się kultury duchowej Europejczyków przez wiele wieków znaczący wpływ wywierały dzieła filozofów starożytnych (co niejednokrotnie utrwaliło się w języku np. w licznych przysłowiach), więc warto pokrótce przyrzeć się ideom przez nich prezentowanym.

Za pierwszego z filozofów, który podjął się tej tematyki, jest uważany Demokryt, reprezentujący pogląd, że poczucie szczęścia nie zależy od sprzyjającego losu, ale od stanu ducha. Uważał, że szczęśliwym będzie tylko człowiek o harmonijnym usposobieniu i zadowolony ze swojego wewnętrznego stanu (Kanasz, 2015, s. 2). Platon w osiągnięciu najwyższego dobra (pod którym rozumiał harmonijny rozwój osobowości i pielęgnowanie duszy) widział gwarancję prawdziwego szczęścia (Cikała-Kaszowska, 2016, s. 64). Sokrates upatrywał poczucie szczęścia w mądrości, czyli umiejętności rozróżnienia tego, co jest dobre, a co złe (Cikała-Kaszowska, 2016, s. 64), Arystoteles zaś – w dobru, które według niego polega na zgodnej z cnotą działalnością duszy (Gindera, 2015, s. 159). Hedoniści w różny sposób pojmowali szczęście. Dla Arystypa najważniejsze były przyjemności sensualistyczne, wiążące się z zaspokajaniem żądz, jednakże pod kontrolą rozumu. Epikur zaś twierdził, iż szczęśliwi są przede wszystkim bogowie, a potrzeby duchowe są ważniejsze od cielesnych. Wyróżniał potrzeby naturalne i nienaturalne. Do potrzeb naturalnych zaliczał między innymi pragnienie poznania prawdy o świecie i chęć zdobycia wiedzy uwalniającej od strachu i urojeń (Pawłowski, 2016, s. 68). Seneka (przedstawiciel stoicyzmu) uważał, iż nieszczęśliwym jest człowiek, który postępuje wbrew swojej woli. Podkreślał także rolę spokoju, uczciwości i umiarkowania (Cikała-Kaszowska, 2016, s. 64).

Ze starożytności, obok pojęcia szczęścia w jakimś stopniu zależnego od nas, pochodzi wyobrażenie bogini losu Fortuny jako postaci kobiety trzymającej ster i wpływającej na losy ludzkie. W literaturze antycznej autor jednego z podręczników sztuki wymowy przytacza następujący fragment tragedii Pakuwiusza: „Fortunam insanam esse et caecam et brutam perhibent philosophi/ Saxoque instare in globoso praedicant volubili”, czyli „Filozofowie utrzymują, że Fortuna jest szalona, ślepa i pozbawiona rozsądku oraz głoszą, że stoi na toczącej się kamiennej kuli” (Milewska-Ważbińska, 2012, s. 158). Jak zauważa Barbara Milewska-Ważbińska (2012, s. 158), koło i kulę jako atrybuty Fortuny przedstawiano w ikonografii okresu Cesarstwa Rzymskiego. Pojęcie

zbiory są mniejsze i nie wpływają znacząco na liczbę analizowanych jednostek paremiologicznych.

„koło Fortuny” jest obecne w myśli orfickiej i poezji greckiej. W starożytności Fortuna zostaje przedstawiona również jako bogini Sposobności. Poeta Auzoniusz z IV wieku n.e. w swoim epigramacie ukazuje już postać żeńską, która mówi o sobie: „Sum deaquarera et paucis Occasio nota”, czyli „Jestem boginią, która z rzadka i nielicznym znana jest jako Sposobność” (Milewska-Ważbińska, 2012, s. 160).

Motyw *szczęścia* pojawia się wielokrotnie na łamach Biblii, w której, jak podkreśla ojciec Włodzimierz Zatorski (2013), wiąże się ono z Bożym błogosławieństwem:

Pierwotnie niewątpliwie rozumiane było jako pomyślność doczesna, jednak stopniowo zaczęto rozumieć, że polega ono na pełni życia, którego źródłem jest Bóg. Szczęśliwy (*barak* po hebrajsku, a *makarios* po grecku) to ten, który jest blisko Boga i ma udział w Jego życiu. Szczęście trzeba zatem widzieć jako wyraz pełni życia, a właściwie utożsamiamy jest z tą pełnią. Więc można o nim mówić zarówno jako emocjonalnym stanie wyrażający zadowolenie z życia, albo po prostu o samym stanie pełni życia. W bliskości Boga istnieje pomiędzy tymi stanami pełna harmonia, bo życie w Bogu, jest jednocześnie życiem w prawdzie. (Zatorski, 2013, s. 73)

Jak zauważa Katarzyna Cikała-Kaszowska, dopiero w nowożytności pojawią się teorie podkreślające, że szczęście to coś subiektywnego i aby je osiągnąć, należy spełnić własne pragnienia, potrzeby (Cikała-Kaszowska, 2016, s. 160).

Z nowszych teorii warto wymienić: 1) koncepcję piramidy Abrahama Masłowa, amerykańskiego psychologa, który upatrywał istotę szczęścia w zaspokojeniu potrzeb; 2) pojawienie się pod koniec XX wieku w USA tzw. psychologii pozytywnej, w której kręgu zainteresowań leżą problemy współczesnego człowieka pragnącego osiągnąć udane, szczęśliwe życie (por. Porczyńska-Ciszewska, 2013); 3) traktat *O szczęściu* polskiego filozofa Władysława Tatarkiewicza (2005), w którym uczony stwierdza: „Szczęściem jest trwałe, pełne i uzasadnione zadowolenie z życia. Albo: jest nim życie dające trwałe, pełne i uzasadnione zadowolenie. Są dwie definicje, bo szczęście jest zjawiskiem dwustronnym. Ściślej biorąc, pierwsze zdanie jest definicją doznawania szczęścia, drugie – życia szczęśliwego, ale jedno jest sprzężone z drugim” (Tatarkiewicz, 2005, s. 40).

Zagadnienie szczęścia łączy się z pojęciem losu, odmiennie pojmowanego w poszczególnych kulturach. Z jednej strony postrzega się go jako ciąg zdarzeń zdeterminowanych przez siły wyższe (por. znaczenie leksemu *sud'ba* w języku rosyjskim), z drugiej zaś, jako szereg zdarzeń uwarunkowanych działaniami

samego człowieka (Wierzbicka, 1991, s. 5–20). Jacqueline Simpson i Steve Roud (2000), autorzy *A Dictionary of English Folklore* odnotowują, że pojęcie *losu* (sprzyjającego lub niesprzyjającego człowiekowi) jest podstawowe dla wierzeń ludowych, pradawne i powszechnie znane: „Whether good or bad, ‘luck’ is an idea basic to folk belief, ancient, and widespread” (Simpson, Roud, 2000, s. 218).

Niezależnie od dominującego postrzegania losu ludzie od zarania dziejów próbowali określić, czy życie danej osoby będzie szczęśliwe, analizując wieszczcze znaki. Praktykowano także rytuały mające wpłynąć na powodzenie ludzkich działań. Na przykład, w wielu kulturach narodziny dziecka z workiem płodowym zwiastowały jego szczęśliwe życie, co znalazło swoje odzwierciedlenie w zasobie frazeologicznym m.in. języka polskiego i angielskiego: *w czepku urodzony*⁷ / *to be born with a caul*. Zgodnie z wierzeniami ludowymi określone przedmioty, zwierzęta, liczby czy poszczególne dni przynoszą szczęście (*are lucky*) lub pecha (*are unlucky*), np. *Horseshoes are lucky, Fridays are unlucky* (Simpson, Roud, 2000, s. 218). Mimo licznych podobieństw można dostrzec różnice pomiędzy angielskimi i polskimi przesadami dotyczącymi prognostyków szczęścia, np. w Anglii czarny kot jest uznawany za przynoszące szczęście (Simpson, Roud, 2000, s. 49), w Polsce zaś, przy zaistnieniu pewnych okoliczności – pecha: *Ale czarny kot jak przejdzie drogę, to nieszczęście* (Bartmiński, Kielak, Niebrzegowska-Bartmińska, 2015, s. 39).

3. Leksem *szczęście* i jego angielskie odpowiedniki *happiness, luck i fortune*

Wiesław Boryś odnotowuje, że pierwotnie w języku polskim leksem *szczęście* oznaczał „dobrą część przy podziale majątku”, a Słowianie upatrywali „powodzenie, pomyślność w uzyskaniu zadawalających korzyści materialnych” (Boryś, 2005, s. 598).

Wyraz *szczęście* od XIV wieku przyjmuje następujące znaczenia: „los, pomyślność, powodzenie, uczucie wielkiego zadowolenia, upojenia, radości, szczęśliwości, splotu pomyślnych okoliczności, korzystnego zrządzenia losu, wydarzenia, pomyślnego trafu” (Boryś, 2005, s. 598).

⁷ Narodziny w czepku dotyczą sytuacji, kiedy worek owodniowy, w którym znajduje się dziecko, nie pęknie podczas porodu i dziecko przychodzi na świat w nienaruszonych błonach.

Wielki słownik języka polskiego PAN (Żmigrodzki i in., b.d., online) podaje następującą etymologię omawianego słowa:

płn. psł. *sьčęstьje 'pomyślna, dobra część', 'powodzenie, pomyślność, szczęście'
Wyraz złożony: *sь- 'dobry' + *čęstь 'wycinek, fragment całości' + przyrostek *-bje.⁸

Słowniki języka polskiego na początku XX wieku uwypuklają jego następujące znaczenia: 1) Fortuna w znaczeniu losu rządzącego życiem ludzkim, 2) Zespół szczęśliwych przypadków 3) Szczęśliwość, błogi stan zadowolenia (Kryński, Niedźwiedzki, 1909, s. 587–588). W podobny sposób interpretowane było znaczenie leksemów *szczęśliwy* oraz *szczęśliwić się*.

Szczęśliwy 1) Doznający szczęścia, mający szczęście, powodzenie, uszczęśliwiony; 2) Przynoszący szczęście, darzący szczęściem, uszczęśliwiający, sprzyjający, pomyślny, błogi, fortunny (Kryński, Niedźwiedzki, 1909, s. 589)
Szczęśliwić się Powodzić się, wieść się, darzyć się, dziać się pomyślnie, udawać się szczęśliwie, dobrze się składać (Kryński, Niedźwiedzki, 1909, s. 587)

Wydaje się, iż w wyżej wymienionych definicjach zostało odzwierciedlone deterministyczne spojrzenie przeszłych pokoleń na los człowieka.

Znaczenie leksemu *szczęście* ewoluowało wraz ze zmianą warunków społecznych, pojawieniem się różnych prądów filozoficznych czy też ideologii. Należy zaznaczyć, że w najnowszym *Wielkim słowniku języka polskiego PAN* (Żmigrodzki i in., b.d., online) pierwsze znaczenie leksemu *szczęście* to *stan zadowolenia*:

- 1.a stan pełnego zadowolenia z sytuacji, w jakiej się dana osoba znajduje
- 1.b coś, co jest źródłem pełnego zadowolenia
2. zbieg okoliczności, w wyniku którego staje się coś dobrego dla danej osoby lub nie dzieje się coś złego, co mogłoby się zdarzyć.⁹

Podobną zmianę semantyczną obserwujemy również w odniesieniu do słowa *szczęśliwy*:

1. Człowiek
- 1.a taki, który doznaje pełnego zadowolenia z sytuacji, w jakiej się znajduje
- uśmiech

⁸ Pobrano z https://wsjp.pl/haslo/do_druku/2928/szczescie

⁹ Pobrano z https://wsjp.pl/haslo/do_druku/2928/szczescie

- 1.b taki, który świadczy, że ktoś doznaje zadowolenia z sytuacji, w jakiej się znajduje
2. Dzieciństwo
związany z przeżywaniem czegoś pomyślnego.¹⁰

Odnosnie do potocznego użycia wyrazu *szczęście* psycholog Anna Porczyńska-Ciszewska wskazuje na jego wieloznaczność:

W mowie potocznej możemy spotkać co najmniej dwa pojęcia szczęścia. Jedno o charakterze przedmiotowym, a drugie — podmiotowym. W pierwszym znaczeniu przez szczęście rozumie się wybitnie dodatnie wydarzenia, które kogoś spotykają, w drugim z kolei — wybitnie dodatnie przeżycia. Ludzie opisują szczęście w bardzo różnorodny sposób, m.in. jako zadowolenie, satysfakcję, spokój umysłu, poczucie spełnienia lub jako radość, przyjemność i dobrą zabawę. (Porczyńska-Ciszewska, 2013, s. 22)

Zwróćmy uwagę na rozbudowaną synonimię leksemu *szczęście* we współczesnym języku polskim, która wiąże się jego z polisemicznością:

- 1) los, fortuna, dola. 2) pomyślny los, pomyślność, powodzenie, uśmiech losu, łaska losu. 3) zadowolenie, upojenie, radość, szczęśliwość, błogość sielanka, idylla. 4) przypadek, traf, pomyślne zrządzenie losu (Cienkowski, 2000, s. 257).

We współczesnym języku angielskim wieloznacznemu leksemowi *szczęście* odpowiadają przede wszystkim trzy angielskie wyrazy – *happiness*, *luck* oraz *fortune*¹¹.

Happiness pochodzi od średnioangielskiego słowa *hap*:

hap (arch.) [Early ME. a. ON. happ neut., chance, hap, good luck. The same root is found in OE. ehæp adj., fit, hæplíc equal.]

1. Chance or fortune (good or bad) that falls to any one; luck, lot.

¹⁰ Pobrano z https://wsjp.pl/haslo/do_druku/12192/szczesliwy

¹¹ Por. *Wielki słownik polsko-angielski angielsko-polski PWN-Oxford* (Wydawnictwo naukowe PWN i Oxford University Press, b.d., online), który podaje następujące tłumaczenia leksemu *szczęście*: 1. (zadowolenie) happiness. 2. (zrządzenie losu) luck. (pomyślność) fortune.

Wieloznaczny przymiotnik *szczęśliwy* tłumaczony jest następująco: 1. (pełen szczęścia) [osoba, uśmiech, twarz] happy. 2. (pomyślny) [chwile, czasy] happy. 3. (przynoszący szczęście) [kamień, numer, gwiazda] lucky. 4. (trafny, korzystny) [pomysł, określenie, położenie] fortunate, felicitous.

2. (with pl.) An event or occurrence which befalls one; a chance, accident, happening; often, an unfortunate event, mishap, mischance.

†3. Good fortune, good luck; success, prosperity. Obs. (Simpson, 2009)

Utworzony od niego przymiotnik *happy* początkowo oznaczający *pomyślny, dostatni (prosperous)* w XVI wieku uzyskał znaczenie *zadowolony (content)* (Oxford University Press, b. d., online).

Dziewiętnastowieczne słowniki języka angielskiego, rejestrując leksemy *hap* oraz *happy*, na pierwszy plan wysuwają znaczenie *szczęśliwy los*, np:

Hap, hap, *n.*, that which seizes or comes upon us suddenly; chance; fortune; accident. [Ice. *happ*, unexpected good-fortune; Fr. *happer*, to snatch at; Dutch, *happen*, to seize.]

happy, *adj.*, having or bringing good haft, or fortune; lucky; possessing or enjoying pleasure or good; secure of good; furnishing enjoyment; dexterous. (Donald, 1874, s. 223)

Z czasem jednak w tym znaczeniu wyraz *happy* został częściowo wyparty przez leksem *lucky*. Współcześnie *happiness* odnosi się głównie do sfery emocji, a na pierwszy plan wysuwa się znaczenie *zadowolenie, radość*:

happiness

1 the state of being happy

happy

1 Feeling or showing pleasure or contentment

2 [ATTRIBUTIVE] Fortunate and convenient (Oxford University Press, b. d., online)

Leksem *luck* w wielu kontekstach odpowiada pozostałym znaczeniom polskiego słowa *szczęście*, rozumianego jako pomyślność, powodzenie czy splot pomyślnych okoliczności. Wyraz *luck* w połączeniu z przymiotnikami o znaczeniu pejoratywnym ma konotację negatywną (por. *ill luck, bad luck* oznaczające pecha, podobnie jak *zły los, przeklęty los, zezowate szczęście*). Współcześnie odnotowuje się następujące znaczenia tego leksemu:

1 Success or failure apparently brought by chance rather than through one's own actions.

1.1 Chance considered as a force that causes good or bad things to happen.

1.2 Something regarded as bringing about or portending good or bad things. (Oxford University Press, b. d., online)

Semantyka tego słowa nie zmieniła się znacząco od XIX w., por.:

Luck, luk, *n.*, fortune, good or bad; chance; lot. [Ice. *lukka*, Dutch, *luk*, *geluk*, Ger. *glück*, prosperity, fortune.] (Donald, 1874, s. 302)

Synonimem leksemu *luck* jest słowo *fortune*, pochodzące od imienia rzymskiej bogini *Fortuny*. Wyraz *fortune* został zapożyczony do średnioangielskiego ze starofrancuskiego. Jego pierwsze znaczenie jest bardzo podobne do wyrazu *luck*:

1 Chance or luck as an arbitrary force affecting human affairs (Oxford University Press, b. d., online).

Jak widać, *szczęście* w języku polskim jest wyrazem polisemicznym i odnosi się zarówno do poczucia zadowolenia i spełnienia (ang. *happiness*), jak i pomyślnego splotu okoliczności, dobrego losu (ang. *luck*, *fortune*). W przysłowiach występuje przede wszystkim w tych dwóch znaczeniach, analizowane paremie można zatem podzielić na dwie główne grupy.

4. Polskie i angielskie paremie o szczęściu w znaczeniu stanu zadowolenia¹²

Dla Polaków i Anglików uczucie szczęścia stanowi wartość, co poświadczają paremie *Godzina szczęścia lepsza niż wiek grzybiego pustego życia*. *An ounce of pleasure is worth two of sorrow*.

Według polskich i angielskich przysłów na stan zadowolenia wpływają m. in. czynniki mentalne, np.:

*Znać swoje szczęście – wielkie szczęście. Ten szczęśliwy, kto kontent¹³.
Dobre mniemanie o sobie połowę szczęścia stanowi. Szczęście jest w nas, a nie koło nas. Trudnoź się w szczupłym sercu wielkie szczęście zmieści.*

*A man is weal or woe (happy or unhappy) as he thinks himself so.
Content is happiness. It is comparison that makes men happy or miserable. It is a poor heart that never rejoices.*

¹² W materiale zarejestrowanym przez słowniki paremiologiczne angielsko-polskie i angielskie *happy* oznacza zarówno krótkotrwałe ukontentowanie, jak i długotrwałe poczucie zadowolenia. Jednakże współcześnie leksem *happy* jest często używany przez rodzimych użytkowników języka angielskiego w znaczeniu chwilowego poczucia zadowolenia (por. Wierzbicka, 2004).

¹³ Od łacińskiej sentencji *Felix sua sorte contentus* (Krzyżanowski, 1972, s. 388).

W obu językach poczucie zadowolenia wiąże się z udanym życiem rodzinnym, np.: *Szczęśliwy na wszelką stronę, który pojmie dobrą żonę. A man's best fortune, or his worst, is a wife. Happy is he that is happy in his children* (podobne polskie przysłowie bez komponentu szczęśliwy *Dobre dziatki to skarb matki*).

Do życia rodzinnego odwołuje się również angielskie przysłowie *A deaf husband and a blind wife are always a happy couple*, sugerujące, że para będzie szczęśliwa, jeśli mężczyzna nie będzie zwracał uwagi na narzekanie żony, a kobieta – na wady męża.

W języku angielskim występuje kilka paremii bez polskich odpowiedników z konkretnymi radami, jak osiągnąć szczęście: *If you would be happy for a week take a wife; if you would be happy for a month kill a pig; but if you would be happy all your life plant a garden*¹⁴. *Happy is she who marries the son of a dead mother. Happy is he that chastens himself*. W języku polskim znajdujemy natomiast przysłowie *Szczęśliwym się ten mianuje, kto spokojnie dni rachuje*.

Paremie przestrzegają przed chwaleniem się swoim szczęściem: *He that talks much of his happiness summons grief*.

Polskie paremie mówią także o tym, co nie daje poczucia szczęścia: *Do szczęścia nie trzeba piękności. Trzech rzeczy trzeba do szczęścia: nie chorować, nie kochać, nie myśleć*.

W obu językach występują przysłowia, które wskazują na to, że dobra materialne nie gwarantują poczucia szczęścia: *Pieniądze szczęścia nie dają. Krzywdą ludzką możesz się wzbogacić, ale szczęścia nie kupisz. Nie tam szczęście, gdzie dostatek, lecz gdzie praca, Bóg i statek. Money cannot buy happiness*.

Szczęście w paremiach jest ulotne i zmienne, np. *Nie ma szczęścia bez zgryzot, a róży bez kolców. Joy and sorrow are next door neighbours*. Dlatego dopiero po śmierci można ocenić, czy człowiek był szczęśliwy: *Szczęścia i nieszczęścia bilans aż po śmierci. Call no man happy till he dies*.

W analizowanym materiale angielskim pojawiają się dwa przysłowia z komponentem *happy*, w których odzwierciedliły się przesady ludowe. W Anglii mianowicie za dobry omen wieszczący przyszłe szczęście uznawano, gdy na parę młodą po wyjściu z kościoła padły promienie słoneczne, co ilustruje paremia: *Happy is the bride that the sun shines on*. Z kolei przysłowie kalendarzowe *If saint Paul's day be fair and clear, it will betide a happy year*

¹⁴ Przysłowie to występuje w wielu wariantach, jednak małżeństwo z reguły wymieniane jest jako nietrwale źródło szczęścia (Simpson, Speake, 2008, s. 241).

pokazuje, że gdy dzień nawrócenia świętego Pawła tradycyjnie obchodzony 25 stycznia był pogodny, uznawano go za zwiastun szczęśliwego roku (Simpson, Speake, 2008, s. 434). W języku polskim znajdujemy z kolei przysłowie kalendarzowe na dzień 26 lipca związane z kultem świętej Anny: *Szczęśliwy, kto na Annę wyszuka sobie pannę* (gdyż jesienią sprawowano wesela i do tego czasu należało znaleźć sobie towarzyszkę życia).

W tej grupie większość przysłów ma charakter uniwersalny, ogólnoludzki. W języku angielskim znajdujemy więcej paremii niż w języku polskim, w których człowiek może wpływać na własne szczęście (mają one określoną charakterystyczną dla angielskich przysłów strukturę *Happy is he /she that/ who + czynność w trybie oznajmującym* oraz *If you would be happy...+ forma trybu rozkazującego*).

5. Polskie i angielskie paremie o szczęściu w znaczeniu pomyślnego splotu okoliczności, losu

Paremie w obu językach podkreślają zmienność i kapryśność ludzkiego losu, np.: *Szczęście ciska ludźmi jak piłką. Fortuna z ludźmi gry sobie wyprawia. Fortuna, co jedną ręką daje, to drugą wydziera. Szczęście je jak ptôch, w kłótcę go nie utrzymôsz. Szczęście dziś matką, a jutro może być macochą. Szczęście jak szkło: aby upadło, to i przepadło. Fortuna ślepa. Fortune to one is mother, to another is stepmother. Fortune is made of glass. Fortune is blind.* W przysłowiaach angielskich i polskich utrwaliło się również przekonanie, że *Szczęście głupim sprzyja. Fortune favours fools.* W powyższych paremiach obserwujemy personifikację szczęścia. Takie rozumienie losu, niewątpliwie, odwołuje się do antycznej bogini Fortuny. Jak podaje Milewska-Ważbińska, poeta Tibullus pisał: „Zmienny los wartkim kołem toczy się złośliwie” (2012, s. 158–159). W obu językach utrwaliło się również pochodzące ze starożytności przekonanie, że szczęście jest ważniejsze niż rozum (łac. *Gutta fortunae prae dolio sapientiae*) *Lepiej urodzić się szczęśliwym niż rozumnym. It is better to be lucky than wise.*

Polskie i angielskie przysłowia głoszą, że powinniśmy być otwarci na przyjscie szczęścia (sprzyjającego losu): *Kiedy szczęście pode drzwiami, otwieraj mu zaraz obiema rękami. Łap szczęście za nogi (Chwytać fortunę za nogi). When fortune knocks, be sure to open the door. When fortune smiles, embrace her.* W powyższych paremiach szczęście także jest spersonifikowane. Co ciekawe, szczęście konceptualizowane jest jako osoba w licznych polskich paremiach, których angielskie odpowiedniki zawierają leksem *fortune*.

W analizowanym materiale nie występują przysłowia ze spersonifikowanym komponentem *luck*.

W angielskich paremiach wybrzmiewa myśl, że każdego człowieka spotka kiedyś pomyślny los *Every dog has his day. Fortune knocks once at least at every man's gate*¹⁵. Z kolei w języku polskim odnajdujemy mniej optymistyczne przysłowia: *Niejednakowe zawsze szczęście. Nie każdego to szczęście potka. Nie każdemu się poszczęści*. Warto również zaznaczyć, iż niesprzyjający czas, według angielskich przysłów, należy przeczekać, przyszłość przyniesie lepsze momenty, a to, co wydaje się złe w danej chwili, może przerodzić się w dobro *Bad luck often brings good luck. The worse luck now, the better another time. He that falls today may rise tomorrow*. Polskie paremie o zmienności losu mają bardziej pesymistyczny wydźwięk np., *Kogo szczęście wyniesie, niech się upaść boi. Nie ufaj szczęściu. Szczęście wlecze się pomału, a nieszczęścia jadą pocztą*.

Co więcej, tylko w języku polskim można wydzielić dość obszerną grupę przysłów przestrzegających przed zbytnim szczęściem, które może działać destrukcyjnie i wywierać negatywny wpływ na postawy życiowe człowieka: *Szczęście człowieka oślepia. Szczęście człowieka psuje. Szczęście ludzi zmienia. Gdzie szczęście panuje, tam rozum szwankuje. Komu szczęście dogadza, tego w głupstwo wprowadza. Komu szczęście godzi, tego od cnót odwodzi. Fortuna popolicie umysły nadyma, komu płuży, rzadko się w swej mierze utrzyma*.

Pojawia się także myśl, że nieszczęście człowieka „naprawia”, przywraca mu mądrość *Szczęście rozum odejmuje, a nieszczęście go dodaje. Zła fortuna to ma przynajmniej dobrego, że rozumu nauczy, a przyjaciela pokaże*. W zebranych materiale występuje tylko jedno angielskie przysłowie przestrzegające przed ogromnym szczęściem *Great fortune brings misfortune*.

W obu językach obecne są przysłowia mówiące o tym, że szczęście w znaczeniu powodzenia, dobrego losu zależy od przeznaczenia człowieka *Każde dziecko szczęście swoje ze sobą na świat przynosi. Some have the hap, some stick in the gap. No man can make his own hap*. Polskie przysłowia częściej od angielskich wskazują, iż szczęście pochodzi od Pana Boga *Pan Bóg szczęściem władnie. Fortuna przyjaciela, Bóg fortunę dawa*. W języku angielskim odnajdujemy jedynie przysłowie *God sends fortune to fools*, będące wariantem paremii *Fortune favours fools*.

W badanym materiale występują również paremie wskazujące na sprawczość samego człowieka w kształtowaniu swojego szczęścia: *Każdy jest*

¹⁵ W języku polskim występują paremie mówiące o lepszym jutrze, np.: *Nie ma złego tego, co by na dobre nie wyszło*, jednakże nie odnoszą się one do pojęcia szczęścia.

kowalem swego szczęścia. Śmiałym szczęście sprzyja. Póki rozum, póty szczęście. W szczęściu mało miej nadzieje, bo słabo żnie, kto nie sieje. Przy tym szczęście, przy kim pieniądze. Wszelkie szczęście w tej tryncie zwykło się zawierać: dobrze się rodzić, dobrze żyć, dobrze umierać.

Every man is the architect of his own fortune. Industry is fortune's right hand. Fortune favours the brave. Diligence is the mother of good luck. Good heart conquers ill fortune. Manners make often fortune. Good or ill hap of a good or ill life.

Co ciekawe, w angielskich paremiach szczęśliwy los kojarzony jest z diabłem i złymi poczynaniami¹⁶: *The devil's children have the devil's luck. Devil's child, devil's luck. The more knave, the better luck. Thieves and rogues have best luck. The more wicked, the more lucky. Propperer man, worse luck.*

W paremiach angielskich widoczne są także przesady: *There is luck in odd numbers. Rice for good luck. Shitten luck is good luck. Where there is muck, there is luck. See a pin and pick it up, all the day you'll have good luck; see a pin and let it lie, bad luck you'll have all the day.*

W kulturze polskiej również występują podobne przesady (np. sypanie ryżu na parę młodą ma przynieść szczęście), które jednak nie znalazły swojego odzwierciedlenia w zasobie paremiologicznym języka.

Co ciekawe, powiedzenie *Lucky at cards, unlucky in love* obecne jest w języku angielskim już od XVIII w. (Simpson, Speake, 2008, s. 318), przeniknęło ono również do polszczyzny – *Kto nieszczęśliwy w karty, szczęśliwy w miłości*. Podobnie jak w pierwowzorze pochodzenia francuskiego *Heureux au jeu, malheureux en amour* w polskiej paremii można zauważyć odwrócenie ujęcia, co nieznacznie zmienia wydźwięk przysłowia.

Jak widać, grupa przysłów z komponentem *szczęście* w znaczeniu pomyślnego losu jest znacznie obszerniejsza niż pierwsza analizowana grupa. W obu językach występują przysłowia o przeciwstawnym znaczeniu – szczęście przedstawiane bywa zarówno jako siła rządząca życiem ludzkim, jak i jako zjawisko, na które człowiek ma wpływ poprzez swoje zachowanie. W obu językach często obserwowana jest personifikacja, która realizowana jest poprzez: 1) nazwanie czynności jaką wykonuje szczęście (np. *ciska, wlecze się,*

¹⁶ W języku polskim istnieje frazeologizm *diabelskie szczęście*, a także paremie, które wskazują na związek bogactwa i diabła np. *Bogatemu diabeł dzieci kołysze* (za NKPP, rejestracja z 1841); *Bogatemu i diabeł niesie* (za NKPP, rejestracja 1894) czy *Kto na loterii wygra, ten się z diabłem podzieli*. Odzwierciedliło się w nich przekonanie, iż nieuczciwie zarobione pieniądze nie pochodzą od Boga. Pogląd ten akcentuje także inna paremia *Pieniądz wygrany – od szatana dany, grosz zarobiony błogosławiony*.

fortune knocks, smiles); 2) ucieleśnienie, np. *Fortuna, co jedną ręką daje, to drugą wydziera. Łap szczęście za nogi. Fortuna ślepa. Industry is fortune's right hand. Fortune is blind* 3) porównanie szczęścia do członka rodziny (*Szczęście dziś matką, a jutro może być macochą. Fortune to one is mother, to another is stepmother*). Co ciekawe, uosobienie nie dotyczy angielskich przysłów z komponentem *luck*. W angielskich paremiach z komponentem *luck* często występuje diabeł oraz przesady, a szczęście jest domeną złoczyńców. Z kolei polskie przysłowia mają bardziej pesymistyczny wydźwięk, przestrzegają przed szczęściem jako siłą destrukcyjną, jednakże nie łączą jej z diabłem.

6. Podsumowanie

W analizowanym materiale występuje wiele przysłów angielskich i polskich o podobnym lub nawet identycznym wydźwięku. Taką ekwiwalencję można tłumaczyć uniwersalnością konceptualizacji świata, podobnym źródłosłowem paremii polskich i angielskich, co wiąże się głównie ze wspólnym antycznym dziedzictwem kulturowym, m.in. szczęście (*luck, fortune*) zwykle opisywane są jako zmienne, ulotne i nieprzewidywalne; fortuna (*fortune*) jest często personifikowana. W przysłowiaach w obu językach szczęście częściej występuje jako synonim fortuny (*fortune*) i pomyślnego losu (*luck, hap*), rzadziej jako satysfakcja czy zadowolenie (*happiness*). Przeważają paremie o charakterze refleksyjnym i filozoficznym.

W zaprezentowanym materiale znalazły się zarówno przysłowia jednoplanowe (np. *Trzech rzeczy trzeba do szczęścia: nie chorować, nie kochać, nie myśleć. Happy is he that is happy in his children*), jak i dwuplanowe (np. *Każdy jest kowalem swego szczęścia. Every man is the architect of his own fortune. W szczęściu mało miej nadzieje, bo słabo żnie, kto nie sieje*.). W przysłowiaach dwuplanowych obrazowość oparta jest na metaforycznej interpretacji rzeczywistości, na którą składa się szeroko pojęta kultura danego narodu, jego dzieje, świat przyrody, świat materialny i duchowy, elementy znane i bliskie człowiekowi w określonej epoce.

W zasobie przysłów angielskich i polskich znajdujemy twory identyczne, o charakterze uniwersalnym, jak i specyficzne dla danego narodu. Różnice uwidaczniają się w przysłowiaach o ekwiwalencji zerowej, do których można zaliczyć paremie: angielskie z komponentem *devil* oraz przesadami, polskie z komponentem *Bóg*, polskie przestrzegające przed zgubnymi skutkami szczęścia. Rodzime przysłowia są bardziej pesymistyczne i niejednokrotnie podkreślają niebezpieczeństwa związane ze zbytnim powodzeniem, szczęśliwym losem.

BIBLIOGRAFIA

- Bartmiński, J., Kielak, O., Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2015). *Dlaczego wąż nie ma nóg? Zwierzęta w ludowych przekazach ustnych*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Berner, J. (1992). *Mądrej głowie dość... przysłowie*. Łomża: Oficyna Wydawnicza „Stopka”.
- Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Donald, J. (Ed.). (1874). *Chambers's Etymological Dictionary of the English language*. London and Edinburgh: Printed by W. and R. Chambers.
- Cienkowski, W. (2000). *Praktyczny słownik wyrazów bliskoznacznych*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Graf-Punkt.
- Cikała-Kaszowska, K. (2016). Ponowoczesna koncepcja szczęścia. *Logos i Ethos*, 40 (numer specjalny), 63–75. <http://dx.doi.org/10.15633/lie.1699>
- Dubisz, S. (2003). *Uniwersalny słownik języka polskiego*, 3. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gindera, A. (2015). Co Plato i Arystoteles myśleli o szczęściu. *Amor Fati. Antropologiczne Czasopismo Filozoficzne*, 1(1), 155–167.
- Herman, B., Syjud, J. (2002). *Księga przysłów*. Chorzów: Wydawnictwo Videograf II.
- Kanasz, T. (2015). *Uwarunkowania szczęścia. Socjologiczna analiza wyobrażeń młodzieży akademickiej o szczęściu i udanym życiu*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Kryński, A., Niedźwiedzki, W. (1909). *Słownik języka polskiego*. Warszawa: Nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego w drukarni „Gazety Handlowej”.
- Krzyżanowski, J. (red.) (1969). *Nowa Księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*, 1. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Krzyżanowski, J. (red.) (1970). *Nowa Księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*, 2. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Krzyżanowski, J. (red.) (1972). *Nowa Księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*, 3. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Milewska-Ważbińska, B. (2012). Różne oblicza zmiennej fortuny. *Nauka*, 2, 157–166.
- Oxford University Press. (b.d.) *Oxford Dictionaries*. Pobrano 16.04.2022 z <https://premium.oxforddictionaries.com/>
- Pająk, Cz. (2006). *Słownik przysłów angielskich. Dictionary of English Proverbs*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Pawłowski, K. (2016). Troska o duszę według Epikura z Samos. Epikurejska terapia etyczna według Listu do Menojkeusa. *Kwartalnik Filozoficzny*, 44 (1), 51–74.
- Porczyńska-Ciszewska, A. (2013). *Cechy osobowości a doświadczenie szczęścia i poczucie sensu życia*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Simpson, J. & Roud, S. (Eds.) (2000). *A Dictionary of English Folklore*. Oxford: Oxford University Press.
- Simpson, J. & Speake, J. (Eds.) (2008). *The Oxford Dictionary of Proverbs (5 ed.)*, Oxford: Oxford University Press.
- Smith, W. G. (1935). revised Harvey, P. (1948). revised Wilson, F. P. (1970). *The Oxford Dictionary of English Proverbs*. Oxford: Oxford University Press.
- Tatarkiewicz, W. (2005). *O szczęściu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Simpson, J. (Ed.) (2009). *Oxford English Dictionary. Second Edition*. CD-ROM. Oxford: Oxford University Press.

- Skorupka, S. (1985). *Słownik frazeologiczny języka polskiego, t. R-Ż*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Wierzbicka, A. (1991). Język i naród: polski los i rosyjska sud'ba. *Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja*, 3 (9), 5–20.
- Wierzbicka, A. (2004). 'Happiness' in cross-linguistic & cross-cultural perspective. *Daedalus*, 133(2). <https://doi.org/10.1162/001152604323049370>
- Wydawnictwo naukowe PWN i Oxford University Press (b.d.). *Wielki słownik polsko-angielski angielsko-polski PWN-Oxford*. Pobrano 16.04.2022 z <https://oxford.pwn.pl/>
- Zatorski, W. (2013). *Droga duchowa*. Kraków: TYNIEC Wydawnictwo Benedyktynów.
- Żmigrodzki, P. i in. (red.) (b.d.). *Wielki słownik języka polskiego PAN*. Pobrano 16.04.2022 z <https://wsjp.pl/>